

10

СУДОВА МИСТЕЦТВО- ЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА

DOI: 10.33994/kndise.2024.69.64

УДК 343.98

Наталія Павлівна Ковтюх

Завідувачка відділу мистецтвознавчих досліджень лабораторії інженерно-транспортних, товарознавчих та спеціальних видів досліджень Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID: 0009-0005-2399-3409, e-mail: n.kovtiukh@gmail.com

Стилістичні, іконографічні та технологічні невідповідності на імітаціях ікон кінця XIX — початку XX століть

У статті розглядаються сучасні проблеми, пов'язані із судово-експертними дослідженнями на предмет встановлення наявності стилістичних, іконографічних та технологічних невідповідностей на імітаціях ікон кінця XIX — початку XX століть.

Ключові слова: мистецтвознавча експертиза; стилістичні невідповідності; іконографічні невідповідності; технологічні невідповідності; імітація ікон.

Постановка проблеми. Сьогодні під час повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію нашої країни та окупації частини території України незаконний обіг культурних цінностей набув різних форм та є серйозною загрозою для культурної спадщини України. Незаконний обіг проявляється в різних формах: від

розграбування археологічних пам'яток, крадіжок з музеїв, незаконного вивозу культурних цінностей за кордон до наповнення культурного середовища підробками. За останні роки в Україні з'явилися підробки, виконані на високому професіональному рівні, які дуже часто є експонатами приватних музеїв чи колекцій. Об'єктами судової мистецтвознавчої експертизи в рамках кримінальних проваджень найчастіше стають: предмети археології, нумізматики та боністики, предмети сакрального мистецтва (зокрема ікони), твори живопису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що пов'язані з проведенням судових мистецтвознавчих експертиз та досліджень вивчали В. В. Архіпов та Е. В. Чернявська на прикладі ідентифікації антикварних ікон [1]. І. В. Гора у своїй роботі наголошує на синергії техніко-технологічних дослідженнях та мистецтвознавчих дослідженнях при ідентифікації предметів мистецтва та встановлення їх автентичності [2]. У 2019 році Міністерством юстиції України була зареєстрована та внесена до Реєстру методик проведення судових експертиз «Методика мистецтвознавчої експертизи (загальна частина)» (реєстраційний код 15.1.13). Дана методика за редакцією К. В. Новікової, І. І. Міщенко та І. В. Солоднікова є першою спробою експертної спільноти узагальнити досвід із дослідження різних за типом об'єктів мистецтвознавчої експертизи та надати чіткий алгоритм при проведенні мистецтвознавчої експертизи [3]. Для досліджень об'єктів живопису була розроблена «Методика дослідження об'єктів живопису», під керівництвом А. О. Долуди, зареєстрована у 2021 році Міністерством юстиції України [4]. У цій методичці автори спробували систематизувати підходи до вирішення експертних завдань судового мистецтвознавства, зокрема, проблем автентичності (*«автентичний» (латиною authenticus) означає справжній*) художніх творів. Д. С. Гречко з іншими авторами Науково-дослідної роботи «Розробка методики дослідження рухомих археологічних предметів (артефактів)» (шифр роботи IX.1.3-2021/1) розглядає проблеми атрибуції, автентичності, належності до культурних цінностей, що мають історичне, художнє, етнографічне та наукове значення, предметів археології [5].

Окремо можна виділити закордонних дослідників та авторів, які вивчали проблему фальшування предметів мистецтва. Так, у своїй монографії З. Парч, розглядаючи проблеми фальшування творів живопису, особливу увагу звертає на роботу реставраторів та криміналістів [6]. Журналіст та історик П. Ф. Вотсон у своєму розслідуванні досліджував міжнародні оборудки з викраденням старожитностей, їх фальшування та подальшим продажем на відомих аукціонах [7].

Мета дослідження. Мета статті полягає у формуванні практичних рекомендацій для експертів-мистецтвознавців, працівників митниць та інших осіб, причетних до експертизи об'єктів антикваріату, колекціонування та мистецтва при ідентифікації культурних цінностей, об'єктів антикваріату та встановлення автентичності об'єктів, що становлять культурну цінність.

На прикладі основних об'єктів судової мистецтвознавчої експертизи (предмети археології, предмети сакрального мистецтва (зокрема ікони), твори живопису), що найчастіше зустрічаються в сучасній практиці, визначити фактори, які вказують на автентичність або підробку об'єкту, що становить культурну цінність.

Викладення основного матеріалу. Об'єкти антикваріату, колекціонування та мистецтва завжди були цінними матеріальними активами, а фальсифікація об'єктів мистецтва та колекціонування є прибутковим бізнесом для багатьох шахраїв.

Так, одним з перших зафіксованих випадків фальшування було пред'явлення позовних вимог А. Дюрера до М. Раймонді у 1505 році. Під час перебування у Венеції 1505 року художник подав на М. Раймонді в суд за те, що той копіював його роботи і ставив «авторський» підпис Дюрера [8].

Стосовно визначення автентичності твору найчастішими є питання про авторство твору, відповідність авторській техніці та приналежності до певної іконописної школи. Найчастішими питаннями в експертній діяльності є такі:

1. Чи є наданий на дослідження предмет оригіналом (авторською роботою), копією, виконаною від імені іншого автора, або копією, виконаною від імені автора?
2. Хто є автором наданого на дослідження твору мистецтва?
3. Чи є наданий на дослідження твір автентичним?

Нижче наведено приклади неканонічних артефактів і імітацій.

Першим дослідженим твором мистецтва є ікона «Отечество» (рис. 1, 2).

Рис. 1. Ікона «Отечество»

Рис. 2. Зворот ікони

Обстеженням ікони встановлено, що її розмір становить 51 x 41 x 3 см, живопис виконаний олійними фарбами по левкасу із паволокою на основі з трьох березових дошок, з'єднаних вертикально і скіплених двома

наскрізними дубовими шпугами. За манерою виконання ікона датована кінцем XIX — початком XX ст. Стан збереження ікони оцінений як задовільний: вся поверхня живописного шару вкрита сітчастим кракелюром, спостерігаються численні дрібні втрати фарбового шару, які зосереджені в основному у верхній частині ікони. Зафіксовано перекриття місць втрат новим покривним лаком. Вдovж периметру ікони спостерігаються численні відколи невеликого розміру і висипання фарбового шару — від 0,2 см до 1 см. До пошкоджень відносяться і чотири відколи від ударів довжиною від 0,5 до 2 см на зворотньому боці ікони на основі вздовж правого краю. Також відмічено наявність щільних поверхневих забруднень різного походження.

Аналіз стилістики сюжету засвідчив незвичну композицію св. Трійці, де Бог-Отець представлений в хітоні рожево-бузкового кольору і зеленому гіматії, із піднятими вгору руками, Ісус-отрок зображений на колінах Бога-Отця, він одягнений в білий гіматій, а над головою Ісуса зображено Святого Духа у вигляді білого голуба, в нижній частині ікони зображено шестикрилого серафима.

Як вже було зазначено вище, датування ікони проведено за стилістикою зображення, що включає колористику, побудову композиції, зображення одягу. За цими показниками ікону було визначено хронологічно (кінець XIX — початок XX ст.) і територіально (регіональна іконописна школа півдня тодішньої Російської імперії).

Оцінка ікони довела, що вона має не так мистецьку, як антикварну цінність, а вартість ікони знижена через кустарне поновлення у вигляді покривного лаку поверх втрат фарбового шару. Висновок: ікона не належить до культурних цінностей, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

За такою самою схемою досліджувалась ікона «Св. великомученик Іоанн Воїн» (рис. 3, 4).

Рис. 3. Ікона «Св. великомученик Іоанн Воїн»

Рис. 4. Зворот ікони

Ікона була датована початком ХХ століття, написана на липовій дошці з однією врізною наскрізною березовою шпугою в техніці олійного живопису. Її розміри: 41,7 x 31,4 x 1,8 см. Поверхня живопису вкрита щільним шаром пилу і забрудненнями у вигляді плям, у тому числі й пліснявою. В шарі покривного лаку зафіксовано ознаки імітованого старіння, зокрема, зморщування і зсідання (рис. 5).

Рис. 5. Фрагмент ікони з імітованим осіданням лаку

Зафіксовано по периметру лицьової поверхні ікони несистемно набиті сучасні цвяхи із двома дрібними шматочками фольги з мідного сплаву, які імітують залишки оправи (рис. 6).

Рис. 6. Імітація залишків оправи

На зворотньому боці ікони зафіксовано щільне забруднення шаром пилу і плямами різного походження.

Як і у випадку ікони «Отечество», доведено не канонічність побудови зображення ікони «Св. великомученик Іоанн Воїн», оскільки згідно іконографічного канону Св. Іоанн Воїн зображується з непокритою головою і трьома атрибутами — хрестом, списом та щитом. У даному випадку канонічність порушена, а імітовані ознаки старіння ікони доводять її неавтентичність.

Загальний висновок: досліджена ікона є імітацією ікони початку XX століття, не належить до культурних цінностей, не є автентичною і не належить до культурних цінностей.

Наступним об'єктом на предмет автентичності була ікона «Воскресіння із святыми та страстями» (рис. 7, 8).

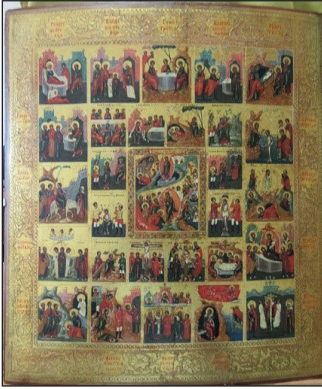

Рис. 7. Ікона «Воскресіння»

Рис. 8. Зворот ікони

Розмір ікони 40,3 x 35,2 x 3 см, вона написана на основі з деревини липи, з двома зустрічними врізними шпугами з берези, в техніці паволока, левкас, сусальна позолота, темпера, цировка, гравіювання по левкасу. Стан ікони оцінений як задовільний. Зафіксовано зафарбування торців ікони і додаткове закріплення основи по торцях скобами з сучасних металевих цвяхів.

Під час огляду було зафіксовано на боках основи, торцях і на лицьовій площині ікони численні штучно зроблені отвори, імітуючі проїдені ходи від ураження деревогризами (рис. 9). Ретельне дослідження цих отворів довело відсутність деревного порошку вглибині, а «уражені» ділянки мають непошкоджену структуру деревини. Про штучну імітацію ураження поверхні свідчить імітоване реставраційне мастикування ходів деревогризів (рис. 9).

Рис 9. Імітація пошкодження деревогризом

Згідно опису зображення, всередині ікони — композиція, яка представляє Воскресіння і Зішестя в пекло, а навколо по периметру розміщено 12 клейм зі сценами Страстей Господніх, а навколо Страстей по периметру — 16 клейм із дванадцятьма головними християнськими святами та чотирма сюжетами «розширеного празничного чину». Зафіксовано непрофесійну імітацію іконописного стилю майстерень центрального регіону Російської імперії (володимирські іконописні центри):

- груба імітація написання «пробілами»;
- нехарактерні для цієї школи статури — невисокі та кремезні, а не витончені;
- нехарактерний спосіб зображення гірок грубими узагальненими мазками;
- паперова наклейка на звороті ікони також є невдалою спробою засвідчити стародавнє походження ікони. Рукописний текст на наклейці, що читається частково, містить відомості про виконання замовлення на ікону відомим майстром із Мстьори Гурьяновим (рис. 10): «...Гурьянов. Тарасова/Полницу со Страстями по чер золо Получена...», де «Полница» — професійний термін іконописців Палеху для сюжету «Воскресіння-Зішестя у ад», однак якість зображення є набагато нижчою робіт палехської школи. Проте, низька живописна якість ікон не відповідає витонченому стилю ікон мстьорської школи.

Рис. 11. Наклейка на звороті ікони

Таким чином, доведено, що ця ікона не є автентичною, є сучасною підробкою і не має мистецької цінності.

Висновки. На основі накопиченого досвіду встановлення автентичності і датування творів мистецтва визначено порядок обстеження, а також елементи (фактори), які свідчать про підробку творів.

Наведені у статті приклади встановлення імітації ікон кінця ХІХ — початку ХХ століть за стилістичними, іконографічними та технологічними невідповідностями вказують на подальші перспективи використання результатів судової мистецтвознавчої експертизи суб'єктами, діяльність яких пов'язана з об'єктами, що становлять культурну цінність.

Перелік посилань

References

1. Архипов В., Чернявська Е. Методика ідентифікації антикварних ікон під час проведення судово-товарознавчих експертиз на митницях України. *Перша електронна газета*. 2008. № 2 (52). С. 13—20.
 2. Гора І. В. Проблеми судово-мистецької експертизи в судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8, 4 (29). С. 42—49.
 3. Методика мистецтвознавчої експертизи (загальна частина) : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18.01.2019, реєстр. код 15.1.13. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2024).
 4. Методика дослідження об'єктів живопису: зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28.01.2021, реєстр. код 15.1.14. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2024).
 5. Звіт про Науково-дослідну роботу «Розробка методики дослідження рухомих археологічних предметів (артефактів)» (шрифт роботи ІХ.1.3-2021/1). Харків : ННЦ «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021.
 6. Patsch, S. (2010). *Tatort Kunst. Über Fälschungen, Betrüger und Betrogene*. München : Verlag C.H. BECK oHG.
 7. Watson, P. (1992). *From Manet to Manhattan: The Rise of the Modern Art Market*. London: Hutchinson.
 8. Shoemaker, I. H., Broun E. (1981). *The Engravings of Marcantonio Raimondi*. Lawrence, KS.
- Arkipov, V., Chernyavska, E. (2008). Methods of identification of antiquarian icons during forensic commodity examinations at the customs of Ukraine. *The first electronic newspaper*. № 2 (52). Pp. 13—20 [in Ukrainian].
- Hora, I. V. (2015). Problems of forensic art expertise in the judiciary of Ukraine. *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*. Vol. 8, 4 (29). Pp. 42—49 [in Ukrainian].
- Methods of Art Expertise (general part): registered in the Ministry of Justice of Ukraine on 18.01.2019, registration code 15.1.13. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (access date: 15.01.2024) [in Ukrainian].
- The methodology for the study of painting objects was registered in the Ministry of Justice of Ukraine on 28.01.2021, registration code 15.1.14. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (access date: 15.01.2024) [in Ukrainian].
- Report on the Research Work «Development of Methods for the Study of Movable Archaeological Objects (Artifacts)» (2021) (font of the work ІХ.1.3-2021/1). Kharkiv: NSC «Institute of Forensic Expertise. Zasl. prof. M. S. Bokarius» [in Ukrainian].

Stylistic, iconographic and technological inconsistencies on imitations of icons late nineteenth and early twentieth centuries

N. Kovtyukh

The article discusses modern problems related to forensic research in order to establish the presence of stylistic, iconographic and technological inconsistencies on imitations of icons of the late nineteenth and early twentieth centuries. Regarding the determination of the authenticity of a work, the most frequent questions are about the authorship of the work, compliance with the author's technique and belonging to a certain icon-painting school. The most common questions in expert activity are the following: 1) Is the subject submitted for research an original (author's work), a copy made on behalf of another author, or a copy made on behalf of the author? 2) Who is the author of the work of art provided for research? 3) Is the work submitted for research authentic? The article provides examples of non-canonical artifacts and imitations. On the basis of the accumulated experience in establishing the authenticity and dating of works of art, the order of examination, as well as the elements (factors) that testify to the forgery of works are determined. The examples given in the article of establishing the imitation of icons of the late nineteenth and early twentieth centuries by stylistic, iconographic and technological inconsistencies indicate further prospects for the use of the results of forensic art examination by subjects whose activities are related to objects of cultural value.

Keywords: art expertise; stylistic inconsistencies; iconographic inconsistencies; technological inconsistencies; imitation of icons.

⇒ Ковтюх, Н. П. (2024). Стилiстичнi, iконографiчнi та технологiчнi невідповідно-стi на iмiтацiях iкон кiнця ХІХ — початку ХХ столiть. *Кримiналістика i судова експертиза*. Вип. 69. С. 718—726. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.64.